

Zájem o blaho dítěte v situacích rozpadu vztahu rodičů a praxe orgánů sociálně právní ochrany dětí

Kateřina Vaculíková

Hlavní náplní pracovníků orgánu sociálně právní ochrany dětí (dále jen SPOD) při obecních úřadech obcí s rozšířenou působností je výkon role kolizního opatrovníka při soudních jednáních o úpravu poměrů k nezletilým dětem v situacích rozvodu či rozchodu rodičů a s tím související problematika péče o nezletilé, pomoc a poradenství rozcházejícím a rozvádějícím se rodičům a jejich dětem. Běžnými problémy, se kterými se pracovníci orgánu SPOD ve své praxi setkávají, je podpora komunikace rodičů ohledně péče o děti a styku jednoho rodiče s dítětem a sociální poradenství ohledně neplnění vyživovací povinnosti k dítěti jedním z rodičů. Většinou se nejedná o situace profesně a časově náročné z důvodu vysoké míry ohrožení nezletilého dítěte, ale zejména z podstaty samotného konfliktu rodičů, kteří na orgán SPOD často přenášejí zodpovědnost za řešení situace. V pracovníkovi SPOD vidí spojence, kterého chtějí přetáhnout na svoji stranu, nepřítel, který je proti nim, nebo někoho, kdo má možnosti a schopnosti posoudit, který z rodičů má pravdu.

V zahraniční odborné literatuře se pro děti vyžadující pozornost a péči veřejných systémů ochrany dětí používají různé termíny, které se do češtiny dají přeložit jako „ohrožené dítě“. Za takové je možno považovat dítě, jež není schopno se bránit před nevhodnou nebo nedostatečnou péčí ze strany rodičů či jiných osob zodpovědných za péči. V širším pojetí lze do koncepce „child at risk“ zahrnout mimo jiné také dítě traumatizované (Permová, Ptáček 2012). Vycházíme-li z předpokladu, že rozvod či rozchod rodičů je pro dítě vždy bolestný a ohrožující a může pro dítě představovat trauma (Berger, Gravillon 2011), lze za ohrožené dítě považovat i to, jehož rodiče se rozvádějí či rozcházejí. Rozvod či rozchod rodičů je pro děti velmi náročným a stresujícím obdobím. Vnímají jej jako ztrátu a mění se jejich vnímání světa a života (Permová, Ptáček 2012). Rozvodovým a rozchodovým situacím na orgánech SPOD je proto nutné věnovat zvláštní pozornost.

Občanský zákoník, který vešel v platnost 1. 1. 2014, stanoví, že mají-li manželé nezletilé dítě, které není plně svéprávné, soud manželství nerozvede, dokud nerozhodne o poměrech dítěte v době po rozvodu manželů. Rovněž nežijí-li spolu rodiče nezletilého dítěte, které není plně svéprávné, a nedohodnou-li se o úpravě péče o takové dítě, rozhodne o ní i bez návrhu soud. Dítě může být svěřeno do výlučné péče jednoho z rodičů, do střídavé péče rodičů, případně do společné péče rodičů.

V souladu se čl. 9 Evropské úmluvy o výkonu práv dětí jsou z důvodu konfliktu zájmů vyloučeny ze zastupování dítěte osoby mající rodičovskou odpovědnost a soudní orgán má pravomoc ustanovit dítěti pro toto řízení zvláštního zástupce. Toto ustanovení má analogii v ustanoveních občanského zákoníku, který stanoví, že žádný z rodičů nemůže zastoupit své dítě, jde-li o právní úkony ve věcech, při nichž by mohlo dojít ke střetu zájmů mezi rodičem a dítětem nebo ke střetu zájmů těchto rodičů. Pro tyto případy se ustanoví dítěti opatrovník, jímž je zpravidla právě orgán SPOD. Kompetenci pro výkon kolizního opatrovníka přiznává obecním úřadům obcí s rozšířenou působností také zákon o SPOD a příslušná ustanovení občanského soudního řádu. Opatrovník zastupuje dítě v celém soudním řízení až do právní moci rozsudku vydaného příslušným soudem.

Při výkonu role kolizního opatrovníka se má pracovník orgánu SPOD řídit tzv. zájmem o blaho dítěte. Úmluva OSN o právech dítěte v článku 3 uvádí, že zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí a že smluvní státy se zavazují zajistit dítěti takovou ochranu a péči, jaká je nezbytná pro jeho blaho. Při rozhodování o svěřením do péče soud rozhoduje tak, aby rozhodnutí odpovídalo zájmu dítěte. Soud přitom dle ustanovení občanského zákoníku bere ohled na osobnost dítěte, zejména na jeho vloh a schopnosti ve vztahu k vývojovým možnostem a životním poměrům rodičů, jakož i na citovou orientaci a zázemí dítěte, na výchovné schopnosti každého z rodičů, na stávající a očekávanou stálost výchovného prostředí, v němž má dítě napříště žít, na citové vazby dítěte k jeho sourozencům, prarodičům, popřípadě dalším příbuzným i nepříbuzným osobám. Dle § 5 zákona o SPOD je předním hlediskem SPOD zájem o blaho dítěte, ochrana rodičovství a rodiny a vzájemné právo rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči. Přitom se přihlíží i k širšímu sociálnímu prostředí dítěte.

Pojem „zájem o blaho dítěte“ bývá v soudní praxi i v praxi SPOD často kritizován. Jeho výkladu se v českém prostředí nevěnuje mnoho autorů a existuje jediný metodický manuál Ministerstva práce a sociálních věcí, který se částečně definici pojmu a kritériím jeho posuzování věnuje. V praxi je jeho význam využíván nejednotně, spíše intuitivně a bez standardizovaného postupu, což transcenduje v jeho snadnou zneužitelnost a univerzalitu. Do jeho interpretace se promítají kulturní, společenská i osobnostní hlediska každého jedince. Ve zvlášť vypjatých rozvodových či rozchodových situacích může každý z rodičů spatřovat blaho dítěte v něčem jiném, a nemusí se přitom jednat o opravdový zájem rodiče o blaho dítěte, ale pouze o vyřizování účtů s bývalým partnerem. Subjektivní pojetí opravdového zájmu o blaho dítěte mohou do případu přinést právní zástupci rodičů, samotný soudce, pracovník orgánu SPOD nebo soudní znalec a další zainteresované subjekty. V neposlední řadě pak také působí problémy otázka, jak má právo přistupovat k autonomii vůle nezletilého dítěte ve vztahu k principu zájmu dítěte.

V oblasti vnitrostátního i mezinárodního rodinného práva a participačních práv dítěte je však i přesto princip nejlepšího zájmu dítěte vůdčím právním principem. V českých právních předpisech se začal užívat především v oblasti úpravy péče o dítě a v souvislosti s rozvodem manželství ve 20. století. Jeho základní aspekty jsou procesní (záruka, že orgány rozhodující o dítěti budou rozhodovat v jeho zájmu), substantivní (základní cíl norem upravujících otázky, které se týkají dětí) a interpretační (limitace moci dospělých nad dětmi) (Zermatten 2010).

Právní výklad pojmu umožnila definice nejlepšího zájmu dítěte v Národním akčním plánu k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období let 2009 až 2011, který jej definoval jako životní úroveň a podmínky, nezbytné pro jeho zdravý tělesný, duševní, duchovní, mravní a sociální vývoj a plnohodnotné dětství. Z nálezů Ústavního soudu lze pak dovodit, že základním zájmem dítěte je jeho zdárný vývoj a jedním z jeho předpokladů je sociální vazba mezi rodičem a dítětem.

Z psychologického hlediska je nejlepším zájmem dítěte vyrůstat ve zdravě fungující úplné rodině (MPSV 2012). Pro zdravý vývoj dítěte je nezbytná socializace v rámci rodiny, tradičně založené na přítomnosti mužského i ženského prvku ve výchově, a to již od nejtútlejšího věku. To je zakotveno v Úmluvě o právech dítěte a v právu dítěte na péči obou rodičů. Při ochraně tohoto práva komunikuje orgán SPOD s rodiči situace ohledně styku rodiče, který nemá dítě ve výchově, s nezletilým dítětem. V této souvislosti vede pracovník SPOD rodiče k dohodě ohledně takového rozsahu styku, který odpovídá potřebám a možnostem dítěte. V situacích domácího násilí nebo existuje-li důvodná obava z bezpečnosti takového styku, je možné využít služby asistovaných styků, kdy je styku přítomna třetí nezávislá osoba, nejlépe terapeutický pracovník. Asistovaný styk může na návrh nařídít i soud.

Cílem SPOD v situacích rozvodu či rozchodu rodičů není a ani nemůže být dosáhnout řešení, se kterým budou spokojeny všechny zainteresované strany, ale ochrana zájmů a blaha dítěte při současném respektování práv rodičů. Je nesporné, že rodičovské konflikty mají na děti neblahý vliv, a pokud již k rozchodu či rozvodu rodičů dojde, je z hlediska SPOD nejpodstatnější, aby rodiče byli schopni dohodnout se na záležitostech spojených s výchovou dítěte, vzájemně respektovali svá práva a zmírňovali tak důsledky rozpadu svého vztahu (MPSV 2012). Aby nezapomínali na to, že ač již nejsou partneři, i nadále zůstávají rodiči (Matějček 1989). Kvalita a naplňování jejich rodičovského vztahu a péče o nezletilé dítě je hlavní zodpovědností rodičů a orgán SPOD, soud ani jiné zainteresované subjekty nemohou suplovat jejich péči a činit za ně důležitá rozhodnutí. Pracovník orgánu SPOD by měl toto reflektovat a vracet kompetence k řešení a zlepšení rodinné situace rodičům při současném nabízení podpory formou mediace či rodinně-terapeutických služeb.

Velmi často se ve vypjatých rozvodových či rozchodových situacích stává, že děti vystupují v roli prostředníka mezi rodiči a rodiče nedokážou svůj vzájemný konflikt udržovat na přiměřené úrovni bez zapojení dítěte. Děti potřebují vědět, co se mezi rodiči děje, nicméně bez konkrétních detailů a přiměřeně svému věku a rozumovým schopnostem. Snaha jednoho rodiče získat dítě na svou stranu, ovlivnit je anebo alespoň seznámit je s vlastní verzí konfliktu se objeví snad v každé rozvodové či rozchodové situaci rodičů. Jednání rodičů se může projevat vyhrožováním primitivní formou a navozováním strachu z druhého rodiče, vnučováním nepravdivých prožitků, negativním přesvědčováním dítěte, nenápadným působením doprovázeným bezradným krčením ramen, pláčem, povzdechy, formální slušností, ale ničím navíc, programovým působením na dítě (Novák 2012). Pracovník orgánu SPOD v těchto situacích rodiče motivuje ke změně jejich chování vůči dítěti a k reflexi zátěže pro dítě a může doporučit vhodnou odbornou službu.

Občanský zákoník nyní striktněji vymezil rovnocennost práv rodičů, kdy stanovil, že rodič, který má dítě v péči, a druhý rodič se musejí zdržet všeho, co narušuje vztah dítěte k oběma rodičům nebo co výchovu dítěte ztěžuje. Brání-li rodič, který

má dítě v péči, bezdůvodně trvale či opakovaně druhému rodiči ve styku s dítětem, je takové chování důvodem pro nové rozhodnutí soudu o tom, který z rodičů má mít dítě ve své péči. Pracovní skupina Cochemer Praxis na základě praxe s rodinami v rozvodu v NSR vytvořila seznam dvaceti přání dětí rozvádějících se rodičů, která mohou sloužit jako doporučení, jež může pracovník orgánu SPOD srozumitelnou formou předávat rodičům:

Milá maminko a milý tatínku!

1. Nikdy nezapomeňte: jsem dítětem vás obou. Mám teď sice jen jednoho rodiče, u kterého převážně bydlím a který se o mě většinu času stará. Ale druhého rodiče potřebuji úplně stejně.
2. Neptejte se mě, koho z vás mám raději. Mám vás oba stejně rád. Neočerňujte přede mnou toho druhého, protože mě to bolí.
3. Pomozte mi být v kontaktu s tím rodičem, se kterým netrávím většinu času. Vytočte mi jeho telefonní číslo nebo mi předepište jeho adresu na obálku. Pomozte mi k Vánocům nebo k narozeninám pro něj vyrobit nebo koupit nějaký hezký dárek. Moje fotky nechte vždycky vyvolat dvakrát — jednou taky pro toho druhého.
4. Mluvte spolu jako dospělí lidé. Ale mluvte spolu. Nepoužívejte mě jako poslíčka mezi vámi — a už vůbec ne se zprávami, které toho druhého zarmoutí nebo rozčílí.
5. Nebuďte smutní, když odcházím k druhému rodiči. A ten, od kterého odcházím, ať si také nemyslí, že se v příštích dnech budu mít špatně. Nejráději bych byl pořád s vámi oběma. Ale nemůžu se roztrhnout na dva kusy — jenom proto, že jste vy naši rodinu roztrhli.
6. Nikdy mi neplánujte nic na dobu, kdy mám být s druhým rodičem. Část mého času patří mojí mamince a mně, část mému tatínkovi a mně. Důsledně to dodržujte.
7. Nebuďte zklamaní ani se nezlobte, když se vám nehlásím v době, kdy jsem s druhým rodičem. Mám teď dva domovy. A ty musím dobře oddělovat — jinak bych se ve svém životě už ale vůbec nevyznal.
8. Nepředávejte si mě u dveří druhého rodiče jako balík. Pozvěte toho druhého na chvíli dál a promluvte si o tom, jak byste mohli můj těžký život nějak zlepšit. Vždycky, když si mě předáváte nebo přebíráte, jsou to pro mě kratičké chvílky, kdy vás mám oba. Neničte mi je tím, že se ignorujete nebo hádáte.
9. Když se doopravdy nemůžete ani vidět, předávejte si mě ve školce, ve škole nebo u přátel.
10. Nehádejte se přede mnou. Buďte ke mně alespoň tak zdvořilí, jako jste k ostatním lidem a jak to vyžadujete také ode mě.
11. Nevyprávějte mi věci, kterým ještě nemohu rozumět. Mluvte o tom s jinými dospělými, ale ne se mnou.
12. Dovolte mi přivést si svoje kamarády k vám oběma. Chci, aby poznali moji maminku a mého tatínka a aby viděli, jak jsou oba skvělí.
13. Dohodněte se férově o penězích. Nechci, aby jeden z vás měl moc peněz a ten druhý jen málo. Ať se vám oběma daří tak dobře, abych se u vás obou mohl cítit stejnou mírou v pohodě.
14. Nesoutěžte o to, kdo mě víc rozmazlíte. Tolik čokolády bych totiž nikdy nemohl sníst, jak moc vás mám oba rád.

15. Řekněte mi na rovinu, když někdy nevystačíte s penězi. Pro mě je stejně mnohem důležitější čas než peníze. Ze skvělé společné hry se raduji mnohem víc než z nějaké nové hračky.
16. Nemusíme mít pořád nějaké akce. Nemusí být pořád něco nového a skvělého, když spolu něco podnikáme. Nejhezčí je pro mě, když jsme prostě veselí a v pohodě, hrajeme si a máme i trochu klidu.
17. Nechte v mém životě co nejvíc věcí tak, jak bývaly před vaším rozchodem. Začíná to u mého pokojíčku a končí u úplných maličkostí, které jsem dělal úplně sám s tatínkem nebo s maminkou.
18. Buďte hodní na babičku a dědečka z druhé strany, i když při rozvodu stáli víc u svého dítěte. Taky byste při mně stáli, kdyby se mi vedlo špatně. Nechci ztratit ještě své prarodiče.
19. Buďte féroví k novému partnerovi, kterého si ten druhý našel nebo najde. S tímto člověkem musím také vycházet. A to je pro mě snadnější, když nebudete navzájem žárlivě slídit. Stejně by bylo pro mě lepší, kdybyste si oba brzy našli někoho, koho byste měli rádi. Nebyli byste na sebe už tak zlí.
20. Buďte optimističtí. Svoje manželství jste nezvládli — ale zkuste alespoň dobře zvládat ten čas poté. Projděte si prosby, které vám píší. Třeba si o nich promluvte, ale nehádejte se. Nepoužívejte tenhle dopis k vyčítání druhému, jak byl ke mně špatný. Když to uděláte, tak jste vůbec nepochopili, jak na tom teď jsem a co potřebuji, abych se cítil lépe (Jäckel, rok neuveden).

Primárním cílem rozhodování v jakékoliv věci dotýkající se dítěte je nalezení řešení, které bude v souladu se zájmy všech dotčených subjektů. Pokud však není možné takový soulad nalézt, měl by být zájem dítěte nadřazen zájmům ostatních subjektů. Právo v různých zemích volí odlišný přístup k participaci dítěte. Majoritní přístup je založen na tom, že zjištění názoru dítěte, budou-li k tomu vytvořeny vhodné podmínky, může významně pomoci identifikovat přání, obavy a potřeby dítěte, což je základním předpokladem pro rozhodnutí v zájmu dítěte.

Dítě má právo se k rozchodu svých rodičů a otázkám péče, které se ho přímo budou týkat, vyjadřovat. Občanský zákoník nově stanoví, že o dítěti starším dvanácti let se má za to, že je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit. To v praxi znamená, že soud musí dát nezletilému dítěti staršímu 12 let v opatrovnickém řízení vždy prostor vyjádřit své přání. Rozhovor s nezletilým dítětem by přitom měl být pro nezletilé dítě co nejméně zatěžující, měl by být veden citlivě a empaticky s ohledem na stupeň vývoje nezletilého dítěte a neměl by být opakovaně prováděn nepřiměřeně často.

Rozhovory s nezletilými o otázce péče jsou obvykle zprostředkovávány právě pracovníky orgánu SPOD. Při vedení rozhovoru je třeba přihlížet k rozumové vyspělosti dítěte a k jeho věku. Děti si v určitém věku přejí, aby byli maminka s tatínkem opět spolu. Mají-li se rozhodnout pro to, s kým chtějí být více, nedokážou se rozhodnout a volí variantu, která nikomu neublíží a bude spravedlivá. Provádění rozhovorů s nezletilými dětmi na orgánech SPOD často vede rodiče ke snaze děti manipulovat k určitému postoji, který je zpravidla negativní vůči druhému rodiči — to zejména ve velmi vypjatých rozvodových či rozhodových kauzách. V takových situacích obvykle na manipulaci dítěte jedním z rodičů upozorní rodič druhý. Děti někdy své postoje

a přání vyjadřují taktéž značně mechanicky, neboť se v dané situaci snaží jednoduše přežít. Někdy se proto přání a postoj dítěte nemusí shodovat s představou pracovníka o blahu dítěte, čímž se pracovník může ocitnout v situaci etického dilematu.

Při zjišťování aktuálního stavu a potřeb dítěte při rozvodu a při rozhodování o střídavé či společné výchově nebo o úpravě styku dítěte s rodiči je nutné brát v úvahu tyto okruhy témat:

1. Jak probíhala péče o dítě do doby před rozvodem, kdo a jak se na ní konkrétně podílel.
2. Schopnost a kvalita komunikace mezi rodiči.
3. Představy a principy výchovy jednotlivých rodičů — jejich slučitelnost, reálnost dohody.
4. Přání a postoj dítěte.
5. Školní a zájmová činnost dítěte (MPSV 2012).

Komplexní posouzení shora uvedených okruhů by mělo pracovníka orgánu SPOD dle manuálu MPSV přivést k rozhodnutí, které sleduje zájem o blaho dítěte. Přitom je však třeba mít na paměti, že do hry významně vstupují osobnostní předpoklady každého pracovníka a ve skrumáži všech možných návrhů zúčastněných stran někdy ani není možné nalézt ideální řešení. Úkolem pracovníka orgánu SPOD by nicméně měla být snaha vést rodiče k mimosoudním dohodám a zabezpečit komplexní posouzení rozvodové či rozchodové situace a potřeb dítěte.

Orgán SPOD může v zájmu zmírnění konfliktu rodičů a nastavení určité míry komunikace, která může vést k dohodě rodičů, doporučit nebo ve správním řízení přímo nařídit mediace či rodinně-terapeutické služby rodičům. Pro podporu řešení rozvodových a rozchodových situací je možno také uspořádat rodinnou případovou konferenci. Cílem není obnova manželského soužití či původního uspořádání rodinných vztahů, ale navození co nejschůdnější komunikace a dohody rodičů, neboť to je možno vnímat jako jeden ze základních pilířů zájmu a blaha dítěte v náročných situacích způsobených rozpadem vztahu rodičů. Významným subjektem podpory rodiny v situacích rozpadu manželství rodičů jsou neziskové organizace, mediátoři, terapeuti, psychologové, kteří mohou v klientech vzbuzovat větší důvěru už jen tím, že nevystupují v roli přímého účastníka soudních řízení ve věci úpravy poměrů nebo úpravy styku k dětem a nevystupují ani v přímé roli kontrolního orgánu. Ideálním modelem při práci s rodinami v rozvodu či rozchodu je vzájemná spolupráce všech zainteresovaných subjektů, jejichž cílem je vést rodiče k dohodě či alespoň k nastavení přijatelné míry komunikace a shody v zásadních oblastech péče o nezletilé dítě.

LITERATURA

BERGER, Maurice, GRAVILLON, Isabelle,
2011. *Když se rodiče rozvádějí: Jak pochopit citění
dítěte a jak mu pomoci*. Praha: Portál. 136 s.
ISBN 978-80-7367-843-2.

20 *Bitten von Kindern an ihre geschiedenen oder
getrennten Eltern* [online]. NSR: JÄCKEL, Karin,
rok neveden [vid. 30.3.2014]. 3 s. Dostupné
z: [http://www.ak-cochem.de/images/stories/
dokumente/20_bitten_von_kindern.pdf](http://www.ak-cochem.de/images/stories/dokumente/20_bitten_von_kindern.pdf).

MATĚJČEK, Zdeněk, 1989. *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum. 335 s. ISBN neuvedeno.

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍ VĚCI ČR, 2012. *Sociálně-právní ochrana dětí v případech rozvodových a rozchodových konfliktů*. 100 s. ISBN: 978-80-7421-048-8.

NOVÁK, Tomáš, 2012. *Péče o dítě po rozvodu a její úskalí*. Praha: Grada Publishing, a.s. 144 s. ISBN 978-80-247-4110-9.

PEMOVÁ, Terezie, PTÁČEK, Radek, 2012. *Sociálně-právní ochrana dětí pro praxi*. Praha: Grada Publishing, a.s. 192 s. ISBN 978-80-247-4317-2.

ZERMATTEN, Jean, 2010. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *The International Journal of Children's Rights*. 2010, roč. 18, č. 4, s. 483-499. ISSN 0927-5568.